

## МАВЗУЛАСHTИРИЛГАН ЛУҒАТЛАР ЯРАТИШДА ЛЕКСИК БИРЛИКЛАР ВА МАТНЛАРНИ САРАЛАШ ВА КАТЕГОРИЯЛАШ

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i02.049>

Alisherova Shahnoza Asqarovna  
shaxnozaalisherova62@gmail.com  
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada mavzulashtirilgan lug'atlar yaratish jarayonida leksik birliklar va matnlarni saralash hamda kategoriyalash tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tematik lug'at tuzishning nazariy asoslari, leksik tanlov mezonlari va matn materiallarini tizimlashtirish bosqichlari yoritiladi. Leksik birliklarning semantik, funksional va uslubiy xususiyatlari asosida ularni tematik guruhlariga ajratish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, korpus materiallari bilan ishlash, chastota tahlili va terminologik aniqlik masalalari muhokama qilinadi. Natijada mavzulashtirilgan lug'at yaratishda tizimli yondashuv, kategoriyalashning aniqligi va matn tanlashning ilmiy mezonlarga asoslanishi zarurligi asoslab beriladi.

**Kalit so'zlar:** mavzulashtirilgan lug'at, leksik birlik, kategoriyalash, saralash, tematik guruh, leksikografiya, korpus tahlili, semantika, terminologiya, matn tanlash

## CLASSIFICATION AND CATEGORIZATION OF LEXICAL UNITS AND TEXTS IN CREATING THEMED DICTIONARIES

Alisherova Shahnoza Asqarovna  
shaxnozaalisherova62@gmail.com  
Uzbekistan State University of World Languages

**Abstract:** The article examines the principles of selecting and categorizing lexical units and texts in the process of compiling thematic dictionaries. The study outlines the theoretical foundations of thematic lexicography, criteria for lexical selection, and stages of text systematization. Special attention is given to semantic, functional, and stylistic features that determine the inclusion of lexical items in specific thematic groups. Issues related to corpus-based analysis, frequency data, and terminological precision are also discussed. The findings highlight the importance of a systematic approach to thematic dictionary compilation, ensuring scientific validity in material selection and clarity in categorical structuring.

**Keywords:** thematic dictionary, lexical unit, categorization, selection criteria, thematic grouping, lexicography, corpus analysis, semantics, terminology, text classification

## KIRISH

Zamonaviy leksikografiya amaliy va nazariy jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. An'anaviy izohli yoki ikki tilli lug'atlardan farqli ravishda, mavzulashtirilgan lug'atlar ma'lum bir soha yoki mavzu doirasidagi leksik birliklarni tizimli ravishda jamlashni maqsad qiladi. Bunday lug'atlar ta'lim jarayonida, terminologik standartlashda va professional kommunikatsiyada muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzulashtirilgan lug'at yaratishda asosiy muammo - leksik birliklarni to'g'ri saralash va ularni ilmiy mezonlar asosida kategoriyalashdir. Chunki noto'g'ri tanlov yoki tartibsiz guruhlash lug'atning ilmiy va amaliy qiymatini pasaytiradi.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Leksikografik tadqiqotlarda leksik tanlov mezonlari sifatida semantik dolzarblik, chastota, funksional yuklama va terminologik aniqlik asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi. Zamonaviy korpus lingvistikasi lug'at tuzishda empirik ma'lumotlarga tayangan holda ishlash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- semantik-komponent tahlil;
- qiyosiy tahlil;
- korpus asosida chastota tahlili;
- tematik kategoriyalash usuli.

Matn materiallari tanlashda ilmiy, publitsistik va o'quv matnlari asos qilib olindi. Leksik birliklar funksional faoliyatiga ko'ra tematik bloklarga ajratildi.

## NATIJALAR

Tahlil natijasida mavzulashtirilgan lug'at tuzishda quyidagi bosqichlar aniqlashtirildi:

1. Matn korpusini shakllantirish.
2. Chastotali leksik birliklarni ajratish.
3. Semantik yaqinlik asosida guruhlash.
4. Terminologik aniqlikni tekshirish.
5. Ichki kategoriyalar tizimini yaratish.

Aniqlanishicha, semantik maydon asosida kategoriyalash eng samarali usul hisoblanadi. Masalan, "Ta'lim" mavzusi doirasida: pedagogik jarayon, baholash tizimi, metodika, ta'lim muassasalari kabi kichik guruhlar shakllantiriladi.

## MUHOKAMA

Mavzulashtirilgan lug'at yaratishda kategoriyalashning aniqligi alohida ahamiyatga ega. Bir leksik birlik bir nechta semantik maydonga tegishli bo'lishi

mumkin. Shu sababli ko'p darajali (hierarxik) kategoriyalash modeli samarali hisoblanadi. Shuningdek, matn tanlash mezonlari ham ilmiy asoslangan bo'lishi zarur. Tasodifiy matnlar asosida tuzilgan lug'at ilmiy aniqlikni ta'minlay olmaydi. Korpusga asoslangan yondashuv esa obyektivlikni oshiradi.

Mavzuli (tematik) lug'atlar zamonaviy leksikografiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy izohli yoki ikki tilli lug'atlardan farqli ravishda, mavzuli lug'atlar muayyan soha, yo'nalish yoki kasbiy maydon doirasidagi leksik birliklarni tizimli ravishda jamlashni maqsad qiladi. Bunday lug'atlar ta'lim jarayonida, sohaviy kommunikatsiyada va terminologik standartlashtirishda katta amaliy ahamiyatga ega. Mavzuli lug'at yaratishning asosiy bosqichlaridan biri - leksik birliklarni ilmiy asosda saralashdir. Saralash jarayonida birliklarning semantik dolzarbligi, funksional faolligi, qo'llanish chastotasi va terminologik aniqligi e'tiborga olinadi. Masalan, muayyan sohaga oid lug'at tuzilayotganda umumiy tilga xos, lekin sohaviy ahamiyatga ega bo'lmagan so'zlar chiqarib tashlanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, korpus asosidagi tahlil saralash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Matnlar korpusi asosida leksik birliklarning chastotasi aniqlanib, eng faol va dolzarb birliklar tanlab olinadi.

Lug'at tuzishda ikkinchi muhim bosqich - matnlarni tanlashdir. Matnlar ilmiy, publitsistik, o'quv yoki rasmiy uslubga mansubligiga qarab tanlanishi mumkin. Matn tanlashda reprezentativlik, ya'ni muayyan sohani to'liq qamrab olish mezoni asosiy o'rin tutadi. Agar matnlar tasodifiy tanlansa, lug'at mazmuni bir tomonlama yoki nomukammal bo'lib qolishi mumkin. Shu sababli matnlarni saralashda tizimli va ilmiy yondashuv talab etiladi.

Keyingi bosqich - leksik birliklarni kategoriyalashdir. Kategoriyalash jarayonida so'zlar semantik maydonlar asosida guruhlanadi. Masalan, "Ta'lim" mavzusidagi lug'atda "pedagogik jarayon", "baholash tizimi", "ta'lim muassasalari", "o'quv vositalari" kabi kichik guruhlar shakllantiriladi. Bunday ierarxik (ko'p bosqichli) tizim lug'atning ichki tuzilishini mustahkamlaydi.

Leksik birliklarni kategoriyalashda semantik-komponent tahlil samarali usul hisoblanadi. Bu usul orqali so'z ma'nosining tarkibiy elementlari aniqlanadi va yaqin ma'nodagi birliklar bir guruhga jamlanadi. Shu bilan birga, ko'p ma'noli so'zlar alohida e'tibor talab qiladi, chunki ular turli mavzularga tegishli bo'lishi mumkin. Bunday hollarda kross-havolalar yoki bir nechta kategoriyaga kiritish usuli qo'llaniladi. Mavzuli lug'atlarda terminologik aniqlik ham muhim omildir. Sohaviy terminlar umumiy leksikadan farqli ravishda qat'iy ta'rifga ega bo'lishi kerak. Shu bois, har bir termin uchun izoh berish, uning funksional qo'llanish sohasini ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, mavzuli lug'at yaratish - ko'p bosqichli va ilmiy yondashuvni talab etuvchi jarayondir. Leksik birliklarni saralashda chastota, semantik

dolzarblik va funksional faollik asosiy mezonlar bo'lib xizmat qiladi. Matnlarning representativligi va kategoriyalashning ierarxik tizimi lug'at sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy korpus texnologiyalaridan foydalanish esa mavzulashtirilgan lug'atlarning ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Mavzuli lug'atlar yaratish jarayonida leksik birliklarni saralash va kategoriyalash faqat texnik bosqich emas, balki nazariy asosga ega bo'lgan murakkab leksikografik jarayondir. Zamonaviy tilshunoslikda leksik birlikni tanlashda "leksik minimalik" va "kommunikativ zaruriyat" tamoyillari muhim o'rin tutadi. Ya'ni lug'atga kiritiladigan so'z muayyan mavzu doirasida real qo'llanishga ega bo'lishi, matnda faol ishtirok etishi va semantik jihatdan dolzarb bo'lishi kerak. Saralash jarayonida chastota tahlili alohida ahamiyat kasb etadi. Korpus asosida ishlash lug'at tuzuvchiga subyektiv qarorlardan qochish imkonini beradi. Masalan, muayyan sohada 10 000 ta matn tahlil qilinganda, qaysi leksik birliklar eng ko'p qo'llanilgani aniqlanadi. Bu esa lug'at mazmunini empirik ma'lumotlarga asoslash imkonini yaratadi. Biroq chastota yagona mezon emas. Kam qo'llanadigan, lekin sohaviy ahamiyati yuqori bo'lgan terminlar ham lug'atga kiritilishi lozim.

Matnlarni tanlashda representativlik bilan bir qatorda janr xilma-xilligi ham inobatga olinadi. Masalan, iqtisod sohasiga oid mavzuli lug'at yaratilayotganda faqat ilmiy maqolalar emas, balki rasmiy hujjatlar, qonunlar, ommaviy axborot vositalari materiallari ham qamrab olinishi maqsadga muvofiq. Bu lug'at mazmunini kengaytirish va real til qo'llanishini aks ettirishga xizmat qiladi. Kategoriyalash jarayonida semantik maydon nazariyasi samarali metod hisoblanadi. Semantik maydon - bir-biriga yaqin ma'noli birliklar majmuasidir. Mavzuli lug'atlarda aynan shu maydonlar asosida ichki tuzilish shakllantiriladi. Masalan, "Tibbiyot" mavzusida "kasallik turlari", "diagnostika usullari", "davolash jarayoni", "tibbiy asboblari" kabi kichik maydonlar ajratiladi. Bu ierarxik struktura foydalanuvchiga ma'lumotni tez va tizimli ravishda topish imkonini beradi. Ko'p ma'noli so'zlar va omonimlar kategoriyalash jarayonida murakkablik tug'diradi. Bunday hollarda kontekstual tahlil usuli qo'llaniladi. Ya'ni so'zning qaysi ma'nosi aynan shu mavzuda faol ekani aniqlanadi. Agar so'z turli mavzularda turli ma'noda ishlatilsa, lug'atda tegishli izoh va kross-havolalar berilishi kerak.

Mavzuli lug'atlarda terminologik standartlashtirish ham muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, yangi sohalarda bir tushunchani ifodalash uchun bir nechta variant mavjud bo'lishi mumkin. Lug'at tuzish jarayonida eng maqbul, rasmiy va ilmiy jihatdan asoslangan variant tanlanishi zarur. Bu sohaviy kommunikatsiyada yagona terminologiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar mavzuli lug'at yaratish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Elektron lug'atlar giperhavolalar, ko'p bosqichli kategoriyalar va interaktiv izohlar orqali ma'lumotni dinamik shaklda taqdim etadi. Bu esa an'anaviy bosma lug'atlarga

nisbatan funksional imkoniyatlarni kengaytiradi. Mavzuli lugʻat yaratish jarayonida saralash va kategoriyalash ilmiy, empirik va texnologik asoslarga tayanishi lozim. Semantik tizimlilik, reprezentativ matn tanlovi va terminologik aniqlik lugʻatning ilmiy qiymatini belgilaydi. Bu jarayon zamonaviy leksikografiyaning muhim va istiqbolli yoʻnalishlaridan biri sifatida baholanadi.

#### XULOSA

Mavzulashtirilgan lugʻat yaratish murakkab va koʻp bosqichli jarayon boʻlib, u leksik birliklarni ilmiy mezonlar asosida saralash va tizimli kategoriyalashni talab etadi. Semantik, funksional va chastota koʻrsatkichlariga tayangan holda ishlash lugʻatning sifatini oshiradi. Tadqiqot natijalari tematik lugʻatlar yaratishda korpus asosidagi yondashuv va koʻp bosqichli kategoriyalash modeli eng samarali metod ekanini koʻrsatdi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

Hartmann, R. R. K., & James, G. (1998). Dictionary of Lexicography. Routledge.

Jamolov, J. (2012). Chet til oʻqitish metodikasi. Oʻqituvchi.

Kholikova, N. (2020). Poetic Features of Uzbek Poetry of the National Awakening Period. ISJ Theoretical & Applied Science, 04(84), 615-623.

Mardonov, S., Khodjamkulov, U., & Botirova, S. (2020). The Need to Educate Young People with the Spirit of Patriotism in the Context of Globalization. Journal of Critical Reviews, 7(12), 243-247.